

МОВА ЯК ФАКТОР ДИНАМІКИ ПАСІОНАРНОСТІ

*Бедлінський Олексій Іванович*¹

¹ Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0359-6706>

UDC: 159.922

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовується вплив білінгвізму та змішаномовності на колективне несвідоме народу взагалі та зміну динаміки пасіонарності етносу зокрема. Мова розглядається, як матриця колективного несвідомого, яка є одним із факторів зміни пасіонарної енергії. Подано результати асоціативного експерименту, в якому взяли участь 360 студентів СумДПУ ім. А.С.Макаренка. У результаті експерименту було встановлено, що змішаномовність зумовлює, у значного відсотку популяції, появу асоціативних реакцій, які можуть впливати на формування норм, цінностей, стереотипів поведінки тощо. Обґрунтовується, що смисли, стереотипи поведінки, гешталти, архетипи тощо, можуть фіксуватися у колективному несвідомому та мові і передаватися нащадкам у процесі опанування рідною мовою, відносно незалежно від сучасної культури. Причини, як пасіонарних поштовхів, так і зниження пасіонарності, пов'язані зі змінами відношень між мовою, колективним несвідомим, середовищем існування, рівнем свідомості особистості та актуальною діяльністю. За природного розвитку етносу зростає кількість та якість засобів відображення загальнолюдських цінностей, як у мові, так і у колективному несвідомому етносу, що і зумовлює зниження пасіонарної енергії.

Ключові слова: асоціативний словник, асоціація, білінгвізм, етногенез, пасіонарність, рідна мова.

Постановка проблеми. Доки «Пасіонарна теорія етногенезу» (Гумилёв, 1989) Л.М. Гумільова, використовувалася для аналізу історичного розвитку етносів, спірність причин зміни пасіонарної енергії не мала особливого значення. Але з появою прогнозів розвитку окремих країн і цілих регіонів, наприклад, на основі «числового алгоритму етнополітогенезу» (Сайфуллин, 2018:50) проблема стала надактуальною, адже, такі прогнози, навіть за їх хибності, можуть викликати спокусу скористатися прогнозованими негативними фазами етногенезу з агресивною метою щодо чужих етносів. Часто, прогнози занепаду чужих держав спираються на механічне перенесення історичного розвитку етносів у сучасні умови, на основі положення Л.М. Гумільова – «причинами поштовхів можуть бути лише мутації..., які відображаються на стереотипах по-

ведінки» (Гумилёв, 1989: 329), спираючись саме на генетичні мутації, а не на психічні зміни, які можуть зумовлюватися іншими факторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасні дискусії, щодо причин зміни пасіонарної енергії точаться навколо соціального чи природничого обумовлення пасіонарних поштовхів. Ряд вчених шукає причини етногенезу у факторах космічних і планетарних масштабів. Так, Б.М. Владимирський виявив, що «пасіонарним поштовхам передують зростання сонячної активності» (Владимирський, 2015). На думку, О.В. Любичанковського виникнення нових етносів може пояснюватися «природною флуктуацією геофізичного поля» (Любичанковский, 2014:129). Але ці концепції

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olexsii Bedlinskyi

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

пції не пояснюють механізмів спадковості пасіонарності. Зауважимо, що сам Л.М. Гумільов наголошував, що «етнос – це елементарне явище, що не зводиться ні до соціологічного, ні до біологічного, ні до географічного явищ» (Гумилёв, 1989:56).

Необхідно виокремити низку спроб інтеграції природничих і соціальних факторів етногенезу: «Природно-культурне становлення пасіонарності» (Лобанкова, 2018); «біосоціальний підхід» (Сайфуллин 2018) та ін.. Так, з погляду «біосоціального» підходу «в основі феномену пасіонарності лежить явище гетерозису: пасіонарії народжуються при змішуванні відмінних у расово-антропологічному відношенні субстратів або в результаті схрещування інбредних ліній, що виділяються в ізолятах» (Сайфуллин 2018:53). Мабуть, передбачаючи можливість появи таких поглядів, Л.М. Гумільов досить однозначно наголосив, що «будучи послідовним противником расизму, я бачу «біологічність» етносу не в його анатомічних та генетичних рисах, а в поведінкових, у системі умовних рефлексів» (Гумилёв, 1971:80). Вчений цілком слушно писав, що «умовні рефлекс передаються батьками дітям або старшими членами стада – молодшим, завдяки чому стереотип поведінки і є вищою формою адаптації. Це явище у людини іменується наступністю цивілізації, яку забезпечує «сигнал сигналів» – мовлення» (Гумилёв, 1989:226).

На нашу думку, необхідно зробити наголос не на мовленні, а на мові як системі, яку можна розглядати як функціональний аналог ДНК (Бедлінський, 2019:91-92), коли, частина умовних рефлексів, у тому числі і складних, які впливають на формування гештальтів та архетипних первнів колективного несвідомого, передається нащадкам у процесі опановування мовою, зокрема, через формування загальних уявлень та стереотипів поведінки на несвідомому рівні. Про що може свідчити, виявлена різна кількість визначень через опозицію «злу» в поясненні «добра» учнями молодших класів у залежності від рідної мови та мови навчання (Бедлінський, 2018:69).

Деякі вчені заперечують генетичну спадковість пасіонарності. Так, на думку, Є.К. Басаєвої та ін. «частка пасіонаріїв, що народжуються, приблизно постійна, але в процесі розвитку етносу пасіонарії законо-

мірно переходять від одних видів діяльності до інших» (Басаєва, 2015). Б.М. Владимирський зауважує, що пасіонарність «може бути вродженою, але може «включатися» сигналами зовнішнього середовища – природними і соціальними – і не є спадковою» (Владимирский, 2015). А.О. Горелов відносить виділену Л.М. Гумільовим «пасіонарну індукцію» (Гумилёв, 1989:267) до «не спадкових засобів передачі пасіонарності» (Горелов, 2009:40). Сам Л.М. Гумільов поряд із зумовленням «пасіонарності як характеристики поведінки» (Гумилёв, 1989:479) генетичними мутаціями, визначив «стереотип поведінки», як «комплекс стандартів поведінки членів етнічної системи, який змінюється з плином часу, та передається шляхом сигнальної спадковості» (Гумилёв, 1989:480). Рідна мова, на нашу думку, якраз і є особливою формою сигнальної спадковості, яка формує у нащадків ставлення до стереотипів поведінки як частини колективного несвідомого етносу.

Виокремлення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. На нашу думку, зміни пасіонарної енергії та її спрямування можуть бути пов'язані зі змінами ставлень до стереотипів поведінки та їх невідповідністю середовищу існування популяції. Наприклад, динаміку патернальності «яка характеризується переважанням серед представників соціальної спільноти соціального авторитету (домінату) та влади батька як соціальної ролі та архетипу» (Крячко, 2012:124) можна змодельовати наступним чином. У Сумській області, переселенець із Закарпаття (на батьківщині якого коефіцієнт зволоження > 1), у кінці травня перекультивовав поле і пересіває буряк. З точки зору місцевого населення так робити не можна, але пішов дощ і він отримав гарний урожай. Така ж ситуація у посушливих районах Херсонщини майже на 100% приречена на невдачу. Відповідно на Сумщині діяльність усупереч загальноприйнятим способам господарювання заперечила стереотипи патернальності, а на Херсонщині зайвий раз підтвердила їх безальтернативність. У обох випадках вірогідні коментарі односельців, з жартами, прислів'ями, приказками і т. ін. Але у першому випадку вживаються прислів'я на ствердження патернальності «І строгий наш наказ та не слухають нас» (Даль, 2010), а у другому – на його заперечення.

Більше того, одна і та сама приказка, у наведених прикладах, може набувати різного змісту, впливаючи на ставлення до патернальності у колективному несвідомому популяції. За певної кількості подібних практик можуть змінюватися не лише ставлення до стереотипів поведінки певної популяції, а, і, через зміну мови – фрагменти колективного несвідомого етносу. Можна припустити, що у випадку зміни мови у значної кількості членів етнічної системи у наслідок білінгвізму чи змішаномовності зміна ставлень до стереотипів поведінки може відбуватися значно швидше, впливаючи на колективне несвідоме наступного покоління, а відтак і на зміну пасіонарної енергії.

Отже, метою дослідження є обґрунтування гіпотези впливу білінгвізму та змішаномовності на динаміку пасіонарності етносу.

Наукове обґрунтування методології проведення дослідження. Для досягнення поставленої мети ми збільшили вибірку досліджуваних, які брали участь у попередньому експерименті (Бедлінський, 2019). Кінцева кількість респондентів – 360 студентів перших та п'ятих курсів СумДПУ ім. А.С. Макаренка, які вільно володіють російською та українською мовами, розподілених за трьома вибірками (змішаномовні, україномовні та російськомовні білінгви) по 120 осіб у кожній вибірці.

Дослідження проводилося у 2018-2020 роках засобами асоціативного експерименту. Як стимули використали тридцять двох слів: життя, людина, радість, друг, добре, щастя, добро, любов, дім, смерть, спокій, гроші, кохання, надія, чоловік, сила, гарний, світ, робота, мати, великий, погано, жінка, краса, батько, дитина, зло, товариш, жити, розумна, розумний, пити. Перші 29 слів-стимулів поданого списку взяті зі «Слов'янського асоціативного словника» (далі «САС»), автори якого виокремили ці слова як ядро мовної свідомості (Уфимцева, 2004: 6-7).

З метою виявлення ставлення до алкоголю, залежно від мови, якою студенти послуговуються у побуті, додали слово-стимул «пити».

Замість слова-стимулу «розум» було використано два стимули «розумний» і «розумна», оскільки, стійкі словосполучення української мови «людина розумна» і російської – «человек разумный», на нашу думку,

повинні впливати на асоціативні реакції навіть за умови подачі слів-стимулів іншою мовою. Дж.А. Альварес та ін. (Alvarez & Oliva, 2008), (Alvarez, 2011) у дослідженнях сприймання візуальної інформації виявили можливість «поєднання неточної інформації для відновлення точного показника групи» (Alvarez, 2011:123). Щось подібне, на нашу думку, відбувається і з образами колективного несвідомого, образами збуджуваними словами, коли асоціації, обумовлюються мовою як системою – усіма контекстами вживання слова, незважаючи на те, що значна частина цих асоціацій не усвідомлюється (Бедлінський, 2019).

Послідовність слів-стимулів у всіх бланках дослідження була різною, час виконання завдання не обмежувався, але студентів просили виконати завдання якнайшвидше.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Обсяг статті не дозволяє подати всі результати емпіричних досліджень, тому, частину слів-стимулів та асоціативних реакцій на них не подаємо взагалі. Частину складених у результаті обробки отриманих у дослідженні даних, асоціативних словників україномовних, російськомовних та змішаномовних досліджуваних подаємо у скороченому вигляді, а асоціативні реакції до слова-стимулу «пити», подаємо у повному вигляді (див. Табл. 1).

Порівнюючи подані вище асоціативні реакції на задані слова-стимули (див. Табл. 1) з результатами нашого попереднього дослідження (Бедлінський, 2019), можна стверджувати, що за умов збільшення вибірки до 360 респондентів, основні висновки попереднього дослідження підтвердилися.

У студентів, які у побуті розмовляють російською мовою та суржиком, асоціацій за контрастом більше, ніж в україномовних студентів. Наприклад, асоціативних реакцій до слова стимулу «життя» – «смерть» в україномовних – 19, у змішаномовних – 34, у російськомовних – 39, асоціативній «смерть» – «життя» в україномовних – 23, у змішаномовних – 36, у російськомовних – 44 (див. Табл. 1).

Збільшення асоціацій за контрастом у сучасній українській молоді у порівнянні з дослідженнями двадцятирічної давності «САС» (Уфимцева, 2004), в яко-

Таблиця 1.

Асоціативні реакції змішаномовних, україномовних і російськомовних у побуті респондентів

Слово-стимул	Асоціативні реакції україномовних респондентів	Асоціативні реакції російськомовних респондентів	Асоціативні реакції змішаномовних респондентів
Дитина	мати 14, маленька 12, щастя 10, немовля 8, людина 6, радість 5, дорослий 4, батьки 3, іграшка 3	мати 13, дорослий 9, батьки 8, маленька 7, щастя 6, радість 5, іграшка 4, людина 4, дитинство 3, навчання 3, радощі 3, сміх 3	щастя 16, маленька 13, дорослий 10, людина 7, радість 7, мати 5, батьки 3, іграшки 3, мала 3
Добро	зло 63, допомога 6, вчинки 3, світло 3, сонце 3	зло 80, щастя 5, милосердя 3	зло 68, милосердя 3, щирість 3
Життя	смерть 19, радість 12, довге 6, щастя 5, дорога 4, прекрасне 4, любов 3, час 3	смерть 39, розвиток 5, щастя 5, радість 4, час 4	смерть 34, буття 5, любов 4, довге 3, прекрасне 3, радість 3
Зло	добро 45, погано 4, війна 3, брехня 3, ненависть 3, чорне 3	добро 66, злодій 3, чорний 3	добро 56, погане 4, ненависть 4, погано 3
Кохання	любов 15, щастя 9, вірність 7, радість 6, почуття 5, ненависть 4, хлопець 3, чоловік 3	любов 22, почуття 5, вірність 4, життя 4, людина 4, серце 4, зітхання 3, радість 3	щастя 18, вірність 7, любов 6, зітхання 5, людина 5, чоловік 5, ненависть 4, почуття 4, довіра 3
Любов	ненависть 11, кохання 10, сім'я 9, мама 6, щастя 6, повага 4, вірність 3	ненависть 13, кохання 7, щастя 7, мама 6, життя 4, назавжди 4, почуття 4, серце 4, батьки 3, вірність 3, людина 3,	ненависть 10, щастя 9, кохання 6, почуття 5, серце 5, родина 4, сім'я 4, зла 3, радість 3, сила 3, тепло 3, чоло-
Погано	добре 45, гарно 7, гірше 3, дощ 3, настрій 3, спати 3, хвороба 3	добре 64, гарно 6, зло 6	добре 49, гарно 9, біль 3
Розумна	людина 35, дурна 10, кмітлива 5, дівчина 4, освічена 4, мудра 3	людина 19, дурна 14, тупа 10, кмітлива 6, освічена 5, красива 4	людина 22, дурна 12, тупа 11, дитина 5, кмітлива 4, гарна 3
Розумний	дурний 19, кмітливий 8, чоловік 8, мудрий 5, учитель 4, досвідчений 4, хлопець 4, ерудований 3	дурний 20, тупий 14, кмітливий 7, чоловік 6, окуляри 5, мозок 4, освічений 4	дурний 19, тупий 10, кмітливий 8, хлопець 4, учень 4, вибір 3, відмінник 3, книги 3, книга 3, інтелект 3, студент 3, успішний 3, учитель 3
Смерть	життя 23, кінець 20, вічність 5, горе 5, чорне 4, втрата 3, погано 3, спокій 3, старість 3	життя 44, кінець 13, чорний 5, сльози 4, кладовище 3, смуток 3, спокій 3	життя 36, кінець 10, страх 6, сум 5, чорний 5, біль 4, труна 4, горе 3, сльози 3, смуток 3
Щастя	радість 15, сім'я 12, любов 7, горе 6, життя 4, кохання 4, родина 4, спокій 4, гармонія 3, нещастя 3, сум 3	радість 23, горе 6, любов 6, родина 6, сум 6, добро 5, здоров'я 5, сім'я 4	радість 19, кохання 9, любов 9, нещастя 9, сім'я 9, горе 5, добро 4, спокій 4, здоров'я 3, успіх 3
Пити	їсти 35, вода 25, воду 24, спрага 5, жити 2, зло 2, сік 2, чай 2, багато, вживати, вмирати, джерело, жага, жити, занепадати, звичка, здоров'я, зловживати, кава, ковтати, курити, лимонад, міцненьке, молоко, напій, невдачі, нетреба, погано, проблеми, спека, фанта	їсти 39, вода 25, воду 10, спрага 6, алкоголь 3, палити 3, дурити 2, гуляти 2, жити 2, погано 2, алкоголізм, алкоголь, біль, вживати, вино, жага, задоволення, збиватися, зло, ковтати, лежати, наснага, необхідність, печаль, похмілля, рідини, свіжість, сік, спати, споживати, творити, чай, читай, «глупість», «туманність», «в Питере»	їсти 34, вода 29, воду 12, чай 7, каву 4, жити 3, алкоголь 2, джерело 2, рідина 2, спрага 2, багато, бити, вживати, вити, горе, гуляти, кава, море, насолода, напій, небагато, погано, поливати, потреба, похмелятися, п'яніти, сік, спраглий, часто, чашка, «вредно», в міру, не пити

му, в асоціативному словнику російських студентів, асоціацій «зло-добро» – 167 із 591 досліджуваних, тобто 28%, в українців 49 із 480 – 10% (Уфимцева, 2004:124-127). У сучасної молоді асоціації «зло-добро»: в україномовних студентів – 45 (37,5%), у російськомовних – 66 (55%), у змішаномовних – 56 (47%) (див. Табл. 1).

Також, виявлена велика кількість асоціацій «погано-добре» у всіх вибірках зі значним переважання цієї асоціації за контрастом у російськомовних респондентів. Так, у російськомовних досліджуваних асоціа-

цій «погано-добре» – 64 (53%), у змішаномовних – 49 (41%), в україномовних – 45 (37,5%) (див. Табл. 1).

До деяких слів-стимулів нашого дослідження кількість домінуючих асоціацій за контрастом перевищує 50% у всіх вибірках. Наприклад, асоціація «добро» – «зло» була виявлена в 63 україномовних студентів (52,5%), у 68 – змішаномовних досліджуваних (57%), та у 80 респондентів (67%), які у побуті спілкуються російською мовою (див. Табл. 1).

Отримані результати цілком узгоджуються з твердженням Л.М. Гумільова, що визначальним момен-

том етногенезу є «визнання кожною особою: «Ми такі-то, а всі інші відрізняються»» (Гумил'єв, 1989:94). На нашу думку, збільшення у значної частини популяції однакових асоціацій за контрастом впливає на ставлення до різних людей як до своїх чи чужих.

Разом із тим збільшення вибірки дає підстави для додаткових висновків. Аналізуючи отримані результати, можна констатувати наступні факти. Як в україномовних, так і у російськомовних досліджуваних студентів серед асоціативних реакцій до слова-стимулу «дитина» (див. Табл. 1) на першому місці за кількістю (далі домінуюча асоціація) стоїть асоціативна реакція «мати», а саме в україномовних досліджуваних 14 асоціацій, і 13 асоціативних реакцій у російськомовних респондентів, у яких до того ж наступними за кількістю, також ідуть асоціації за контрастом – «дорослий» 9 і «батьки» 8. У змішаномовних найчастіше зустрічається асоціація «щастя» виявлена у 16 респондентів, тобто, у 13,3%.

У змішаномовних респондентів асоціації «щастя – любов» і «щастя – кохання» (15% у сумі) переважають такі асоціації у інших вибірках (див. Табл. 1). Також, у змішаномовних домінує асоціативний зв'язок «кохання – щастя» (15%), у той час як у інших двох вибірках – «кохання – любов» (див. Табл. 1).

Схожа закономірність і у асоціативних реакціях до слова-стимулу «любов» – у змішаномовних на другому місці знаходиться асоціативна реакція «щастя» (7,5), а в україномовних і російськомовних респондентів «кохання» (див. Табл. 1).

У всіх вибірках домінуючою асоціацією до слова-стимулу «любов» є асоціація за контрастом – «ненависть» (див. Табл. 1), у той час як до слова «кохання» асоціативна реакція «ненависть» зустрічається не більш як у 3 % респондентів (див. Табл. 1). Що, на нашу думку, свідчить про різне кодування колективного несвідомого різними мовами. Ставлення до «кохання» україномовних і до «статевої любові» російськомовних респондентів відрізняється і кодується мовою як системою, тобто, усіма контекстами вживання слів незалежно від їх усвідомлення. Так, російською мовою тілесне («плотское») та статеве («половое») має негативне емоційне ставлення, тобто, любов може бути низькою, брудною, продажною тощо.

Асоціативні реакції на слово-стимул «любов» нашого дослідження відрізняються від асоціативних словників українців та росіян поданих у «САС» в якому, у російських студентів найчастіше зустрічаються асоціації «любов» – «щастя 63, зла 23, ненависть 23» із 594 досліджуваних (Уфимцева, 2004:138), а в українських домінують асоціації «любов» – «вічна 23, щастя 21, почуття 14, кохання 12, чиста 11, до Батьківщини 11, зла 11, щира 11, ненависть 9» із 478 респондентів (Уфимцева, 2004:139). В асоціативних реакціях сучасних студентів СумДПУ імені А.С. Макаренка до слова стимулу «любов» домінує асоціація за контрастом – «ненависть» (див. Табл. 1), що ще раз засвідчує значне збільшення асоціацій за контрастом у сучасної молоді порівняно з дослідженнями 20-річної давності.

Узагальнюючи, можна виділити асоціації «дитина – щастя» та «любов (кохання) – щастя» у значної кількості змішаномовних респондентів. Тобто, у змішаномовних членів етнічної системи з'являються домінуючі асоціації, відмінні від асоціативних реакцій як україномовних так і російськомовних респондентів. Окрім того, поява емоційно заряджених домінуючих асоціацій у значної кількості людей може, на нашу думку, впливати на зміну архетипних первнів колективного несвідомого, смислів, прагнень, стереотипів поведінки тощо.

Отже, дитина опановуючи рідною мовою, привласнює і колективне несвідоме. Ставлення до «любви», формується задовго до того як усвідомлюється значення слова. Такі ставлення можуть передаватися нащадкам через контексти вживання слів, які формують асоціації різної складності: рефлексії, гештальти, архетипні первні колективного несвідомого. Одним із механізмів динаміки пасіонарної енергії може бути перенесення смислів добра, справедливості, любові на структури інших масштабів. Наприклад, зміщення важливості інтересів сім'ї, на важливість інтересів громади або нації, чи навпаки, сприяє формуванню абсолютно інших ставлень, прагнень, стереотипів поведінки та відношень між ними, що впливає, як на переспрямування пасіонарної енергії, так і на її зниження чи підйом у формі емоційно заряджених ідей, інтересів, поглядів тощо.

Ми не абсолютизуємо роль мови, як матриці

колективного несвідомого, у механізмах динаміки пасіонарної енергії. Визначальними є зміни відношень між мовою, колективним несвідомим та його структурами, новоутвореннями свідомості особистості, середовищем існування та актуальною діяльністю. Наприклад, потужне збудження пасіонарної енергії обумовлюється появою «почуття дорослості» як центрального новоутворення підліткового віку, яке виявляється у емансипації від дорослих, реакціях групування, появою референтних груп, зміною мети самоствердження і т. ін. У результаті інтереси референтної групи стають важливішими власних інтересів та інтересів інших груп, що на нашу думку, може спричинити зміну пасіонарної енергії, появи здатності на «жертвність часто заради ілюзорної мети» (Гумил'єв, 1989:479), наприклад, заради самоствердження у референтній групі. У майбутньому коли у підлітка з'явиться потреба самоствердження у власних очах, масштаби мети можуть змінитися.

Ідея дослідження пасіонарності у шкільному і навіть дошкільному віці не нова і активно розробляється російськими дослідниками з метою збільшення пасіонарної енергії у молодого покоління, оскільки вони, на нашу думку, помилково вважають, що ціла низка проблем їх сучасного суспільства пов'язана з недостатньою пасіонарною енергією молодого покоління. Зокрема, І.С Зіміна обстоює думку про необхідність розвитку пасіонарного мислення. «Правило, яке дозволяє виділяти «своїх» є необхідним інформаційним параметром мислення... однократно і назавжди заноситься в мислення вихователем у ранньому дитинстві. Це – імпринтинг» (Зіміна, 2007:61) наголошує авторка.

С.В. Циремпілов вважає, що визначальним компонентом високої суїцидальної активності циркулярних корінних народів «може виступити фактор пасіонарності, а точніше рівень пасіонарної енергії даного конкретного етносу, який визначається фазою етногенезу даного етносу» (Циремпілов, 2012:50-51). У згаданих та низці інших досліджень пасіонарність розглядається як позитивне явище. Хоча, сам Л.М. Гумільов зауважував, що «результати явищ завжди нейтральні: вони лежать поза сферою добра і зла, прогресу і регресу, користі і шкоди для біосфери, яка їх породжує. Їй будь-які процеси байдужі, крім тих, які йдуть від розуму» (Гумил'єв, 1989:452).

На наш погляд, більш продуктивним можуть бути дослідження пасіонарності підлітків, спираючись на виявлене О.Р. Лурия збільшення синтагматичних зв'язків у підлітковому віці (Лурия, 1979:157). Автор зауважив, що «є всі підстави думати, що парадигматичні (асоціативні) відповіді мають зовсім іншу природу і психологічну структуру, ніж синтагматичні (предикативні)» (Лурия, 1979:154).

Порівняльний аналіз асоціативних словників російських та українських студентів поданих у «САС» (Уфимцева, 2004), дає підстави для виокремлення більшої кількості парадигматичних (асоціативних) реакцій у російському асоціативному словнику порівняно з українським словником, та більшої кількості синтагматичних (предикативних) реакцій в українському асоціативному словнику порівняно з російським. Аналізуючи результати нашого експерименту, можна стверджувати, що синтагматичних (предикативних) реакцій до слова «розумна» більше в україномовних досліджуваних, а до слова «розумний» у змішаномовних (див. Табл. 1) – виділено курсивом. Тобто спостерігаються певні відмінності кількості парадигматичних та синтагматичних зв'язків в залежності від мови у побуті білінгвів. Окрім того, можна виокремити вплив другої мови на асоціативні реакції студентів незалежно від мови, якою подаються стимули. У всіх вибірках асоціативні реакції більш позитивні до слова-стимулу «розумна», ніж до слова «розумний» (див. Табл. 1). Ці факти заслуговують на окремий аналіз та потребують дослідження асоціативних реакцій молодших школярів та підлітків.

Коли норми, цінності, смисли, стереотипи поведінки тощо, фіксуються у колективному несвідомому та мові, то вони можуть передаватися нащадкам у процесі опанування рідною чи успадкованою мовою, хоча відокремити мовленнєві та культурні зумовлення доволі складно. Так, серед асоціативних реакцій до слова-стимулу «пити» поданими у «САС» (Уфимцева, 2004), чітко видно, що асоціативних реакцій російських студентів «пиво 41, водку 34, вино 21, водка 21, вредно 4, выпивать 4, до дна 4, алкоголь 2, бухать 2, шампанское 2», у сумі – 135 із 593 досліджуваних (Уфимцева 2004, 182), тобто, 23%, майже у двічі більше ніж в українських респондентів – «пиво 16, вино 14, горілка 9, горілку

8, в міру 5, водка 5, алкоголь 2, бренді 2, водку 2», у сумі 63 реакції із 479 відповідей (Уфимцева 2004, 183), лише 13 %. Як кількісний так і якісний аналіз асоціативних реакцій на слово-стимул пити може свідчити про значно вагомніше включення концептів алкоголю до колективного несвідомого росіян у порівнянні з українцями, в усякому разі тих, що брали участь у асоціативному експерименті (Уфимцева 2004). Але щодо причин, а тим більше механізмів формування окремих складових архетипних первнів народу зробити висновки складно.

У нашому дослідженні, серед асоціативних реакцій до слова-стимулу «пити» (див. табл. 1), в україномовних студентів, виявлено 12 асоціацій пов'язаних з алкоголем: «зло 2, вмирати, занепадати, звичка, здоров'я, зловживати, курити, міцненьке, нетреба, погано, проблеми». У змішаномовних студентів таких реакцій виявлено 17: «алкоголь 2, багато, бити, вживати, вити, горе, гуляти, насолода, небагато, погано, похмелятися, п'яніти, часто, «вредно», в міру, не пити». У російськомовних досліджуваних, асоціативних реакцій на слово-стимул «пити» виявлено 26: «алкоголь 3, палити 3, дурити 2, гуляти 2, погано 2, алкоголізм, алкоголік, біль, вживати, вино, задоволення, збиватися, зло, лежати, печаль, похмілля, споживати, «глупість», «туманність», тобто, у понад двічі більше від асоціативних реакцій україномовних досліджуваних і становить 21,6% від вибірки російськомовних у побуті студентів. Отже, в україномовних студентів порівняно з іншими вибірками асоціативних реакцій до слова «пити» пов'язаних з алкоголем значно менше. Окрім того, в україномовних студентів можна констатувати меншу кількість прямих і додатніх асоціацій. Тобто, спостерігається вплив мови на дещо різне ставлення до алкоголю, незважаючи на те, що всі досліджувані знаходяться в одному культурному полі. Мова, на нашу думку, формує колективне несвідоме (принаймні значну його частину) наступного покоління. Колективне несвідоме, яке кодується мовою, може зберігатися навіть за відсутності стереотипів поведінки упродовж кількох поколінь, створюючи певну напругу між колективним несвідомим і свідомою діяльністю, впливаючи на пасіонарну енергію популяції.

Причиною зниження пасіонарності

Л.М. Гумільов вважав «загибель пасіонаріїв та їх генів» (Гумилёв, 2089:271), або «відсутність нащадків у мирний час» (Гумилёв, 2089:272). На наш погляд, під час захоплення нових територій, мова завойовників трансформується через змішування з мовою місцевого населення як через запозичення, так і через зміну значень та смислів окремих слів, наприклад, староруське слово «уродливий», яке, відповідно колективному несвідомому землероба, означало урожайний, гарний, красивий змінилося на, конгруентне колективному несвідомому кочівника, російське – «уродливый», яке означає потворний.

Отже, відбуваються деякі зміни колективного несвідомого нащадків, для яких мовна мішанка стає рідною чи успадкованою мовою. У результаті зміни відношень між мовою, колективним несвідомим, свідомості особистості, середовищем існування та актуальною діяльністю відбувається диференціація пасіонарності – зменшується кількість гармонійних осіб і збільшується кількість пасіонаріїв і субпасіонаріїв. Відповідно зростає пасіонарна індукція. Як стверджував Л.М. Гумільов «Люди гармонійні (а ще у більшому ступені імпульсивні, опинившись в безпосередній близькості від пасіонаріїв, починають себе вести, так ніби вони були пасіонарні» (Гумилёв, 1989:267). З розвитком етносу напруга зменшується через збільшення формул загальнолюдських цінностей, як у мові, так і у колективному несвідомому етносу, завдяки завершенню гештальтів зафіксованих мовою (розвитку сімей слів, ідіом, приказок тощо). У результаті мовна мішанка стає системнішою, а пасіонарність поступово знижується.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У результаті асоціативного експерименту було встановлено, що змішаномовність обумовлює появу значної кількості асоціативних реакцій, яких не було у вибірках білінгвів. Такі асоціації, можуть впливати на формування смислів, норм, цінностей, стереотипів поведінки, гештальтів, архетипних первнів колективного несвідомого тощо. Частина ставлень, норм, стереотипів і т.ін., фіксуються у колективному несвідомому та мові і може передаватися нащадкам у процесі опанування рідною чи успадкованою мовою, відносно незалежно від сучасної культури. Мову можна розглядати, як матрицю ко-

лективного несвідомого, яка є одним із факторів динаміки пасіонарності.

Причини, як пасіонарних поштовхів, так і зниження пасіонарності, пов'язані не з мутаціями генів, як стверджував Л.М. Гумільов, а зі змінами відношень між мовою, колективним несвідомим, середовищем існування, рівнем свідомості особистості та актуальною діяльністю, які зумовлюють диференціацію пасіонарності – зменшення кількості гармонійних осіб і збільшення кількості пасіонаріїв та субпасіонаріїв. За природного розвитку етносу пасіонарна напруга зменшується через збільшення засобів відображення загальнолюдських цінностей, як у мові, так і у колективному несвідомому етносу, що і зумовлює збільшення гармонійних осіб та зниження пасіонарної енергії.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у дослідженні предикативних реакцій підлітків в залежності від рідної мови та мови навчання, впливу підліткових реакцій на пасіонарність у майбутньому дорослому житті.

References (Transliteration):

- Alvarez, G.A., & Oliva, A. (2008). The representation of simple ensemble visual features outside the focus of attention. *Psychological Science*, 19, 392–398. doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02098.x
- Alvarez, G.A. (2011). Representing multiple objects as an ensemble enhances visual cognition. *Trends Cognitive Science*, 15, 122–131. doi: 10.1016/j.tics.2011.01.003
- Basaeva, E.K., Kamenetsky, E.S., Hosaeva, Z.H. (2015). K voprosu o modeli jetnogeneza L.N. Gumileva [ABOUT THE MODEL OF ETHNOGENESIS L.N. GUMILEV]. *Vestnik of Vladikavkaz Scientific Centre. Volume 15 №2*. [in Russian]. URL : <http://vestnik-vnc.ru/Portals/141/2015-2/05.pdf>
- Bedlinskyi, O. (2019). THE PSYCHOLOGICAL HYPOTHESIS ON PASSIONATE IMPULSES OF L.GUMILYOV'S ETHNOGENESIS THEORY. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 5(11), 90-105. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.11.6>
- Bedlinskyi, O., & Shcherbak, T. (2018). Peculiarities of Good Representations of the Fourth forms Single-Lingual and Mixed-Lingual Pupils. *PSYCHOLINGUISTICS*, 24(1), 63-78. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-24-1-63-78>
- Dal', V.I. (2010). *1000 russkikh poslovic i pogovorok*. [1000 Russian proverbs and sayings]. Moskva. RIPOL klassik. URL : [https://www.klex.ru/11o?](https://www.klex.ru/11o?sa=X&ved=2ahUKEwjEsriCvZLnAhUFcZoKHetHA7i4FBAWMA16BAgEEAE)
- Gorelov, A.A., Gorelova, T.A. (2009). Koncepcija passionarnosti i problema smysla zhizni [The Conception of Passionarity and the Problem of Meaning of Life]. *Knowledge. Understanding. Skill*. 1. 36-43. [in Russian]. URL : <http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2009/1/Gorelovs/7.pdf>
- Gumilev, L.N. (1971). Jetnogenez – prirodnyj process [Ethnogenesis is a natural process]. *Priroda*. № 2. 80-82. [in Russian].
- Gumilev, L.N. (1989). *Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and the Earth's biosphere]*. Leningrad : Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta. 496. [in Russian]. URL : <http://maxima-library.org/mob/b/433647>
- Kriachko, V.I. (2012). *Sotsiodiagnostychnyi rakurs ukraïnskoi mentalnosti : monografiia [Socio diagnostic view the Ukrainian mentality: monograph]*. Kyiv: «NVP «Interservis». 248. [in Ukrainian]. URL : http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2016/1/Sociodiagnostychnyy_rakurs_ukrayinskoyi_mentalnosti.pdf?
- Ljubichankovskij, A.V. (2014). Gipoteza vznikenija passionarnogo tolchka. [Hypothesis of the occurrence of a passionarity push]. *Vestnik OGU. 1 (162)*. 127-129. [in Russian]. URL : http://vestnik.osu.ru/2014_1/24.pdf
- Lobankova, I.P. (2018) Prirodno-kul'turnoe stanovlenie passionarnosti [Natural and cultural formation of passionarity]. *Human. Culture. Education*. 2 (28). 2018. 25-34. [in Russian]. URL : http://pce.syktu.ru/wp-content/uploads/2018/06/ЧКО_28_2018-5.pdf
- Lurija, A. (2019). *Jazyk i soznanie. [Language and consciousness]*. SP.b.: Piter. 336. [in Russian]. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=FwCfDwAAQBAJ&pg=PA156&lpg=PA156&dq=%D0%BB>
- Saifullin, R.G. (2018). Ustojchivost' gosudarstva i dinamika giperjetnosa: analiz vzaimosvjazi na primere drevnego Egipta [The stability of the state and dynamics of hyper ethnos: analysis of the relationship on the example of ancient Egypt]. *Istorija i sovremennost' 4 (30)*, 50–75. [in Russian]. DOI: 10.30884/iis/2018.04.03
- Tsyrempilov, S.V. (2012). Suicidogennaja situacija v Burjatii: voprosy vlijanija jetnokul'tural'nyh faktorov i passionarnosti jetnosov [SUICIDES IN REPUBLIC BURYATIYA: THE IMPACT OF ETHNOCULTURAL FACTORS AND PASSIONARITY ETHNIC GROUPS] *Suicidologija* 3, 48-51. [in Russian]. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/suitsidogennaya-situatsiya-v-buryatii-voprosy-vliyanija-etnokulturnykh-faktorov-i-passionarnosti-etnosov/viewer>
- Ufimtseva, N.V., Cherkasova, G.A., Karaulov, Iu.N., & Tarasov, E.F. (2004). *Slavianskii assotsiativnyi slovar: russkii, belorusskii, bolgarskii, ukraïnskii [Slavic associative dictionary: russian, belarusian, bulgarian, ukrainian]*. Moscow : Iz-vo AGU [in Russian].

Vladimirov, B.M. (2015). «Jethnogenez i biosfera Zemli»: vlijajut li variacii kosmicheskoj pogody na nastuplenie «passionarnykh tolchkov» L.N. Gumileva? [«Ethnogenesis and Biosphere of the Earth»: Whether Cosmic Weather Variations Affect Onset of Lev Gumilev's 'Passionary Incitements'?). *Space and Time*. 4 (22). 202-212. [in Russian]. URL : <https://space-time.ru/space-time/article/view/2226-7271provst4-22.2015.83>

Zimina, I.S. (2007). Pedagogicheskie vozmozhnosti vospitaniya passionarnoj lichnosti. [Pedagogical possibilities of education of the passionate personality] *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii*. №1. Sept. 59-72. [in Russian]. URL : journals.uspu.ru/i/inst/pedobraz/ped2007/ped_1_2007_9.pdf

Oleksii Bedlinskyi

Ph.D. in Psychology, Assistant Professor, assistant professor of the Department of Psychology, A.S. Makarenko State Pedagogical University in Sumy, Sumy (Ukraine)

LANGUAGE AS A FACTOR OF PASSIONARITY DYNAMICS

ABSTRACT

The article substantiates the influence of bilingualism and mixed-lingualism on the collective unconscious of people, in general, and the dynamics of the ethnic group's passionarity, in particular. Language is considered as a matrix of the collective unconscious, which is one of the factors changing the passionarity energy. Association dictionaries of Ukrainian-speaking, Russian-speaking and mixed-speaking bilinguals were composed; these dictionaries consist of 32 words-stimuli and associative reactions to them and were compiled by the results of an association experiment, which was attended by 360 students of A. S. Makarenko State Pedagogical University in Sumy. The performed analysis of the associative dictionaries confirms that Russian-speaking bilinguals have more paradigmatic (associative) responses by contrast. The syntagmatic (predicative) reactions of mixed-speakers are more similar to the reaction of investigated Ukrainian-speakers, and the paradigmatic (associative) reactions of mixed-speakers respondents are more similar to the reaction of Russian-speaking than that of Ukrainian-speaking people. It is proved that associations can influence the formation of norms, values, behaviour patterns, gestalts, archetypes, etc. The transfer of meanings of goodness, justice, love, and so

on onto social groups of other scales can become one of the excitation mechanisms of the passionarity energy. Meanings, norms, and behaviour stereotypes, etc. can be fixed in the collective unconscious and language and passed on to descendants during native language mastering, relatively independent of modern culture. The reasons for the passionarity surges and passionarity decreases are not related to gene mutations, as L. M. Humilev, the author of the "Passion theory of ethnogenesis", stated, but to changes in the relations between language, collective unconscious, environment, an individual's level of consciousness and performed activities, which determine the passionarity differentiation – a reduced number of harmonious individuals and an increased number of passionars and subpassionars. During the natural development of an ethnic group, the number and quality of the means displaying universal values is growing, both in the language and in the collective unconscious of the ethnic group, which leads to a large number of harmonic individuals and decreased passionarity energy.

Key words: association, association dictionary, bilingualism, ethnogenesis, native language, passionarity.

Бедлинский Алексей Иванович

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии Сумского государственного педагогического университета имени А.С. Макаренко, г. Сумы. (Украина)

ЯЗЫК КАК ФАКТОР ДИНАМИКИ ПАССИОНАРНОСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье обосновывается влияние билингвизма и смешаноязычия на коллективное бессознательное народа вообще и динамику пассионарности этноса в частности. Язык рассматривается как матрица коллективного бессознательного, которая является одним из факторов изменения пассионарной энергии. Подано ассоциативные словари украиноязычных, русскоязычных и смешаноязычных билингвов, которые состоят из 32 слов-стимулов, и ассоциативных реакций на них, составленные по результатам ассоциативного эксперимента, в котором приняли участие 360 студентов СумГПУ имени А.С. Макаренко. В результате анализа

ассоциативных словарей было подтверждено, что в русскоязычных билингвов больше парадигматических (ассоциативных) реакций по контрасту. Выявлено, что синтагматические (предикативные) реакции смешаноязычных больше похожи на реакции украиноязычных испытуемых, а парадигматические (ассоциативные) реакции смешаноязычных респондентов больше похожи на реакции русскоязычных, чем украиноязычных испытуемых. Доказывается, что ассоциации могут влиять на формирование норм, ценностей, стереотипов поведения, гештальтов, архетипов и тому подобное. Одним из механизмов возбуждения пассионарной энергии может быть перенос смыслов добра, справедливости, любви и т.д. на социальные группы других масштабов. Обосновывается, что смыслы, нормы, стереотипы поведения и т.д., могут фиксироваться в коллективном бессознательном и языке, и передаваться потомкам в процессе освоения родного языка, относительно независимо от современной культуры. Причины, как пассионарных толчков, так и снижения пассионарности, связаны не с мутациями генов, как утверждал автор «Пассионарной теории этногенеза» Л.Н. Гумилёв, а с изменениями отношений между языком, коллективным бессознательным, средой обитания, уровнем сознания личности и актуальной деятельностью, которые обуславливают дифференциацию пассионарности – уменьшение количества гармоничных особей и увеличение количества пассионариев и субпассионариев. При естественном развитии этноса, растет количество и качество средств отображения общечеловеческих ценностей, как в языке, так и в коллективном бессознательном этноса, что и обуславливает увеличение гармоничных лиц и снижение пассионарной энергии.

Ключевые слова: ассоциативный словарь, ассоциация, билингвизм, пассионарность, родной язык, этногенез.

Дата отримання статті: 26.01.2019

Дата рекомендації до друку: 15.02.2020

Дата оприлюднення: 26.02.2020